

ENTORN DE LA HISTÒRIA
COM A CIÈNCIA
I ELS SEUS CONTACTES
AMB
LA CREACIÓ LITERÀRIA

DISCURS LLEGIT EL DIA 6 DE DESEMBRE DEL 1979
EN L'ACTE DE RECEPCIÓ PÚBLICA DEL

Rev. P. AGUSTÍ ALTISENT I ALTISENT, O. Cist.

A LA

REIAL ACADÈMIA DE BONES LLETRES
DE BARCELONA

I CONTESTACIÓ DE L'ACADÈMIC NUMERARI

Dr. FREDERIC UDINA I MARTORELL

BARCELONA
1979

ENTORN DE LA HISTÒRIA
COM A CIÈNCIA
I ELS SEUS CONTACTES
AMB
LA CREACIÓ LITERÀRIA

DISCURS LLEGIT EL DIA 6 DE DESEMBRE DEL 1979
EN L'ACTE DE RECEPCIÓ PÚBLICA DEL

Rev. P. AGUSTÍ ALTISENT I ALTISENT, O. Cist.

A LA

REIAL ACADÈMIA DE BONES LLETRES
DE BARCELONA

I CONTESTACIÓ DE L'ACADÈMIC NUMERARI

Dr. FREDERIC UDINA I MARTORELL

BARCELONA
1979

"Entorn de la Història com a ciència i els seus contactes amb la creació literària". -

Autor: P. Agustí Altisent, O. Cist.

Edita: Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona.

Imprenta Monàstica, Abadía de Poblet (prov. Tarragona). — Any 1979.

Dipòsit legal: T. 392. — 1979.

SENYOR PRESIDENT,
SENYORS ACADÈMICS,
SENYORES I SENYORS:

Quan François Mauriac ingressà a l'Acadèmia Francesa, començà el seu discurs aproximadament amb aquestes paraules: «Els homes atenyen els honors quan els anys ja els han mostrat que la glòria d'aquest món és vent i fum.» Aquesta frase és bella i és patètica, però jo no estic gens d'acord amb la seva intenció, tot i que no em manca una ja llarga experiència de la vida. Els honors d'aquest món, especialment els que ens vénen, com a mi aquest d'ara, per la generositat dels homes, vénen de Déu i valen molt la pena. Jo estic molt content que els membres de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona hagin tingut la condescendència de voler-me comptar entre ells, i els estic profundament agraït. Les paraules no poden expressar més, però ja endevinen tots vostès que la meva satisfacció i la meva gratitud són molt grans, com ho és el sentit de major responsabilitat que això em dóna de cara als meus futurs treballs.

Ha estat voluntat de l'Acadèmia que jo entrés a succeir la persona d'un clergue, l'erudició, la saviesa i l'enorme volum de treball del qual, només de pensar-hi, em fan escruixir.

Josep Vives i Gatell va néixer a Vilabella, a l'Alt Camp tarragoní, el 1888. Després de deixar el seu poble als onze anys, estudià llatí al col·legi de Sant Antoni dels escolapis de Barcelona, Retòrica al seminari de Tarragona i Filosofia i Teologia al de Barcelona. L'any 1913 era ordenat prevere i el curs següent es llicencià en Teologia a la Pontifícia Universitat de Tarragona.

L'afany de posar totes les bases per a una carrera científica ben sòlida era en ell manifest: mentre estudiava filosofia eclesiàstica va fer, com a alumne lliure, el batxillerat civil i, durant la Teologia, els

dos primers cursos de Dret, carrera que després, el 1917, acabà, per a iniciar immediatament la de Filosofia i Lletres, en la qual es llicencià el 1919. Amb tot això potser n'hi hauria prou per a permetre'm de dir que, si hagués de definir amb una frase la personalitat del Dr. Vives, diria que era un home de fonaments. Però el sentit d'aquesta frase es veurà millor en considerar la seva obra.

Ja en els seus anys de seminarista, Josep Vives inicià una activitat que no abandonaria mai: viatjar. En l'època a què acabo de referir-me havia recorregut ja molts indrets d'Espanya i els principals països d'Europa.

Si, en els seus anys de formació universitària, diversos mestres i amics li van fer venir el gust per l'antiguitat clàssica, les llengües i les literatures hispàniques i les llengües semítiques, que estudià, i Ramon Menéndez Pidal li suggerí i dirigí la tesi doctoral que redactà sobre Juan Fernández de Heredia, l'antiguitat cristiana l'atreia especialment, i, del 1922 al 1926, estudià principalment Epigrafia i Patrologia a Friburg de Suïssa, Roma i Innsbruck, estudis que marcaren per sempre una gran part de la seva activitat científica.

El 1927 li fou confiat el càrrec de bibliotecari de la «Biblioteca Balmes» de Barcelona i hagué de prendre també la direcció dels «Analecta Sacra Tarraconensia», nascuts el 1925.

Alhora que s'ocupava de l'alta ciència, el Dr. Vives no oblidava d'aplicar la seva vocació d'escriptor a deures pastorals, col·laborant en diverses revistes piadoses i fins dirigint uns quants anys «El Misatger del Sagrat Cor».

L'any 1927 havia començat a treballar en una branca que el distingiria: la bibliografia. Preparà l'edició anual de la *Bibliografia Hispànica de Ciències Històrico-Eclesiàstiques*, on recollí, en 17 volums dels «Analecta», més de 30.000 notícies del que s'havia publicat entre el 1925 i 1952; del 1928 al 1934 reuní, en un butlletí publicat a la revista litúrgica de l'Abadia de Maria Laach, tota la bibliografia històrico-litúrgica espanyola; del 1929 al 1931 féu semblantment amb la *Bibliografia de Llengua i Literatura Catalana*, que sortí a l'«Anuari de l'Oficina Romànica», i, molt més tard, des del 1956, col·laborà a la publicació a Alemanya d'un butlletí anual de patristica hispànica.

Durant la nostra guerra civil, la Universitat de Friburg de Suïssa el cridà per a lector d'espanyol, i mossèn Vives sortí de Barcelona el 1937. Acabat el curs, passà a Friburg de Brisgòvia, on residia H. Fincke, amb qui havia planejat i preparat anys abans la publicació de les «Spanische Forschungen der Görresgesellschaft». A diversos llocs d'Alemanya treballà durant aquells anys en l'obra que publi-

caria a Barcelona el 1942 amb el títol *Inscripciones cristianas de la España romana y visigoda*.

El 1939 havia tornat a Barcelona i, el mateix any, quan es fundà el Consejo Superior de Investigaciones Científicas, fou nomenat vocal de la Delegació barcelonina, de la qual, el 1943, fou president. El Consejo li proporcionà un enorme estímul i suplements de forces, que aplicà amb eficàcia, i quan, el 1945, es fundà l'«Instituto P. Enrique Flórez» d'història eclesiàstica fou el Dr. Vives qui en fundà i dirigí la revista, «Hispania Sacra». A l'Instituto Flórez, mossèn Vives inicià també la col·lecció de textos «Monumenta Hispaniae Sacra», inaugurada amb la publicació de l'*Oracional visigòtic* en edició crítica que preparà ell mateix.

Dins una intenció de més àmplia però alta divulgació, li devem igualment el volum *Concilios visigóticos e hispanorromanos*, bilingüe, i una part important de la direcció de l'utilíssim *Diccionario de Historia Eclesiástica de España*, en el qual també, naturalment, col·laborà. El 1957 donà a la premsa els seus coneguts *Esquemas de Metodología*. Només he espigolat uns quants títols.

De les moltes distincions i els diversos homenatges que rebé, permeteu que en destaquí només tres: l'any 1943 ingressà en aquesta Reial Acadèmia, el 1950 fou investit doctor *honoris causa* per la Facultat de Teologia de la Universitat de Friburg de Brisgòvia i el 1964 el papa Pau VI el nomenà Prelat Domèstic.

Honorat per moltes institucions sàvies i enmig de totes les seves activitats, el Dr. Vives portava arreu la seva gran modèstia i se situava generalment a l'ombra. Morí el 1978, ple d'anys, de saviesa i d'impecables virtuts sacerdotals.

Ja he esmentat algunes de les principals obres que publicà. Però un repàs a la seva bibliografia, publicada diverses vegades i darrerament corregida i completada doctament pel Dr. Angel Fàbrega Grau, fa saltar a la vista, entre molts, un parell de títols més, molt importants: els volums de les *Inscripciones latinas de la España romana*, amb 6.800 textos, i l'edició, en col·laboració amb Dom Louis Brou, de l'*Oracional visigòtic mozàrabe de la Catedral de León*.

Però vull insistir, per acabar, en un dels aspectes que més impressiona de l'obra del Dr. Vives: l'enorme quantitat d'informació bibliogràfica, epigràfica, de manuscrits litúrgics, etc., que proporcionà als altres estudiosos. Aquest és un treball aridíssim que només pogué dur a terme gràcies a una gran perseverança, un gran esperit de servei, un elevat concepte del rigor i de l'exhaustiva que cal que sigui la informació per a investigar. En aquest aspecte, també monsenyor

Vives era un home de fonaments: treballava principalment al des-sota, posant les bases per al lluïment dels altres. I és que, en ell, l'home de ciència estava impregnat de virtuts sacerdotals. Voldria que aquest homenatge meu a la seva memòria fos adreçat alhora al savi i al sacerdot.

Evocada la figura i l'obra del Dr. Vives, entro ara al tema del meu discurs. He volgut aprofitar aquesta ocasió excepcional per a fer una parada meditativa en la meua dedicació a la història i presentar, en comptes d'un treball d'investigació històrica concret, unes reflexions sobre alguns dels aspectes de la ciència històrica i de les seves relacions amb la creació literària i artística.

El tema no és del tot nou en aquesta Acadèmia. El Dr. Pere Font i Puig, en el seu discurs d'ingrés del 1945, tractà del coneixement històric i el científic amb unes doctes paraules. Altres estudiosos se n'han ocupat també i és ben sabut, per exemple, que ja Menéndez Pelayo, en ingressar el 1883 a la Reial Acadèmia de la Història, parlà de *La Historia considerada como obra artística*. En els nostres temps, per altra banda, diversos filòsofs, i també alguns historiadors, s'han preocupat i es preocupen d'escatir quina mena de ciència és la història. Jo vinc, doncs, ara, només a prendre la paraula en aquest debat comú i mirar si, tenint en compte el que ja ha estat dit, puc fer una mica de camí endavant, aplicant a aquesta matèria la meua experiència de medievalista, l'humanisme de la meua formació eclesiàstica i la meua afeció de tota la vida a les lectures literàries.

Haig de fer, abans de començar, dos advertiments. En parlar ací d'història em referiré a aquesta ciència una vegada elaborada, i no alludiré a la importantíssima i indispensable aportació prèvia de documents, elements arqueològics i informació de tota classe, pròpia principalment de les ciències auxiliars, ciències a les quals tots els historiadors també ens dediquem i en les quals la història es fonamenta imprescindiblement per arribar a la construcció que pròpiament la constitueix i que és el que farà l'objecte de les reflexions que segueixen. D'altra banda, les meves consideracions seran fetes pensant sobretot en la història de l'Edat Mitjana, més aviat alta, bé que, amb la deguda proporció, poden ser aplicades, penso, a les altres etapes de la ciència de l'esdevenir humà.

I

Aristòtil va escriure en la *Poètica* que la poesia és més filosòfica, més científica i, per tant, més elevada que la història, i això perquè en la poesia (ell pensava principalment en l'epopeia homèrica i en la tragèdia, totes elles de tema mitològic preestablert) els personatges actuaven amb una lògica seguríssima, en la qual el nexa entre el que eren i el que feien era perfecte. Per això, si hom retreu, deia, a un poeta de no haver imitat les coses tal com són, cal respondre que no, que la missió del poeta consisteix a exposar-les tal com haurien d'ésser. En canvi, deia Aristòtil, la història no ens parla d'accions derivades necessàriament de la naturalesa dels personatges ni ens presenta quelcom de valor universal com les accions mitològiques (que els grecs consideraven, almenys en essència, llur passat veritable); la història, pensava Aristòtil, només ens diu què féu Alcibiades, què li va passar, és a dir, només narra esdeveniments sense relació necessària amb la lògica, sense universalitat, fets que no deriven de cap norma general ni n'estableixen cap.¹

Si Aristòtil contraposà així la poesia i la història, una obra moderna ens fa avançar en una direcció paral·lela, bé que no referint-se a la ciència històrica: un passatge de *L'homme révolté* d'Albert Camus defensa la superioritat de l'art respecte de la vida.

Camus, en efecte, presenta l'obra d'art com un millorament orde-

1. Vegeu els passatges d'Aristòtil a la *Poètica*, ed. Col B. Metge, Barcelona, 1926, p. 13 i 36, però tingueu en compte, especialment per al primer, la traducció de J. Alsina a la Colecció Erasmó, Ed. Bosch, Barcelona, 1977 (edició precedida de l'anònim *Sobre lo sublime*), p. 249-251. Gerald F. Else (*Aristotel's Poetics: the Argument*, Leiden, E. J. Brill, 1957, p. 303-304) diu que Aristòtil creia que l'èpica grega, en el fons, era una consignació d'esdeveniments reals; era història, però de mena mitològica. Vegeu també M. I. Finley, *Uso y abuso de la historia*, Barcelona, 1977, p. 14, 16-17. Que la que exposo sigui la intenció d'Aristòtil es comprova també en altres passatges de la *Poètica*. El filòsof d'Estagira diu, per exemple, parlant de la tragèdia, que «cal preferir sempre un impossible versemblant a un possible que no convenç», que «els assumptes no han de compondre's mai de parts il·lògiques» (ed. Bernat Metge, p. 35) i que «cal, en els caràcters, com en la construcció dels fets, cercar sempre el necessari o el versemblant, de manera que sigui necessari o versemblant que tal personatge digui tals coses o les faci, i necessari o versemblant que tal cosa vingui després de tal altra» i que el desenllaç ha de resultar de l'argument mateix, (*ibid.*, p. 20). L'obra literària ha de tenir lògica, en una paraula.

nador de la realitat.² «L'artista —diu— refà el món pel seu compte» i així «existeix la música... en què una disposició privilegiada de les notes... treu del desordre natural una unitat satisfactòria per a l'esperit i el cor»... i «l'escultura, [que] s'obstina a fixar en les tres dimensions la figura fugaç de l'home, a sotmetre el desordre dels gestos a la unitat del gran estil» i «allò que busca en les seves grans èpoques és el gest, l'actitud o la mirada buida que resumiran tots els gestos i totes les mirades del món».

Camus fa també referència a la novel·la, l'art que es proposa d'entrar en la vida humana «per donar-li l'estil que li manca». En aquest sentit —diu— «l'esforç de la gran literatura sembla que tendeixi a crear... tipus perfectes». En la vida real «els éssers s'escapen sempre..., no tenen contorns fermes..., la vida manca d'estil» i l'home s'esgota «buscant les fórmules o les actituds que donarien a la seva existència la unitat que li manca». «Tot esforç humà —diu Camus— pretén donar a la vida la forma que no té»... «¿Què és, en efecte, la novel·la, sinó aquest univers on l'acció troba la seva forma, on són pronunciades les paraules finals i els éssers lliurats als éssers, on tota la vida pren el rostre del destí? El món novel·lesc no és sinó una correcció d'aquest món, d'acord amb el desig profund de l'home». «El novel·lesc té així la seva lògica. Una bella història no deixa de tenir aquesta continuïtat impertorbable que mai no existeix en les situacions viscudes, però que es troba en la marxa del somni que parteix de la realitat.» Total: per a Camus, la novel·la corregeix la vida, la racionalitza, la unifica, és «la seva estilització». Per a ell doncs, com per a Aristòtil, l'art consisteix a comunicar a la realitat la consistència, la fermesa de contorns i la lògica que li manquen i, amb això, un valor universal. L'art expressa el món ordenat per la raó. Per això la poesia, l'art, són científics; la història (per a Aristòtil; Camus no se n'ocupa), que només ens pot donar la vida amb la seva manca de fermesa lògica, no. O ho és menys.

Greu objecció per als historiadors, tot i que ja sapiguem d'antuvi que la història no pretén satisfer totes les exigències de la sensibilitat i la raó. Greu objecció, tanmateix, per als qui voldríem una història al màxim de científica i alhora tenim la passió del pensament ordenat. Afortunadament, objecció no pas sense resposta. Al contrari, té el valor estimulant d'un desafiament.

2. Albert Camus, *L'home revoltat*, trad. de Joan Fuster i Josep Palacios, Ed. Vergara, Barcelona 1966. Vegeu les cites que segueixen a les pàgs. 293, 298, 299, 301, 302, 305-306 i 308-309.

II

Perquè, tanmateix, què és la història? O, millor, ¿què cal que sigui? Tímidament, avancem una primera incipient resposta: la història no ens ha de dir només què va fer Alcibiades, què li va passar, sinó, més que això, què significa el que féu o li esdevingué, quin sentit, quina transcendència tingué, de què provingué i de què fou causa, quines relacions presenta amb les altres coses que ell o els altres van fer i amb les circumstàncies que envoltaren aquests fets. Dit altrament: la història, almenys en els seus moments més elevats, no consisteix en la simple aportació de dades i notícies; aquesta ciència comença a alçar-se al seu nivell propi en el moment que les dades són organitzades, mostren llur sentit intern i llurs relacions, prenen coherència racional, mostren la finalitat per la qual han actuat els homes i les causes per les quals s'han esdevingut les coses. No basta a la història la concordança de les seves afirmacions amb els seus fonaments documentals; cal també que mostri la concordança o la relació d'uns fets amb altres. En aquest sentit, Kitto ha escrit que una obra històrica és semblant a un iceberg: les dades i les recerques resten submergides, i el que sobresurt és la construcció ideològica.³

Pel que fa a les causes, no em sembla que hi hagi res a retocar de les frases d'Edward H. Carr: «L'estudi de la història és un estudi de causes. L'historiador... pregunta contínuament: per què?, i mentre espera poder donar una resposta no hi ha descans per a ell. El gran historiador... és l'home que pregunta: per què?, tocant a coses noves o en contextos nous.»⁴ I Claudio Sánchez Albornoz escriu igualment: «La Historia es la ciencia de los porqués. Detrás de cada proceso histórico nos dispara la flecha envenenada de un ¿por qué? ¿Por qué creó Roma su imperio? ¿Por qué decayó el Imperio Romano? ¿Por qué se hundió la monarquía visigoda?... ¿Por qué? ¡Siempre ¿por qué? y cuántos porqués contradictorios y distintos!»⁵

Però el que ni Carr ni Sánchez Albornoz no diuen és que, el segle II abans de Jesucrist, un historiador grec ja havia escrit les

3. H. D. F. Kitto, *Poiesis*, Berkeley, 1966, p. 259 i ss.

4. Edward H. Carr: *¿Qué es la Historia?*, Barcelona, 6 1976, p. 117.

5. Claudio Sánchez Albornoz, *Ensayos sobre historiología: Historia y libertad*, Madrid, 1974, p. 54-55.

mateixes coses. I és que, com deia Goethe, «tot el que és de raó ja ha estat pensat; només cal que ho tornem a pensar novament». Polibi, en efecte, escriví: «Ni els qui escriuen les històries ni els qui les llegeixen no s'han de preocupar tant de la narració dels fets mateixos com del que els precedeix, acompanya o segueix. Car, si de la història llevem l'estudi de per què, com i per quin fi es va fer cada cosa feta, i si el resultat fou el que era de preveure, la resta d'ella és un exercici retòric.» I més enllà: «allò que resulta atraient i útil alhora per als estudiosos és la contemplació de les causes i l'elecció, en cada cas, de la més oportuna.»⁶ Per això Mommsen pogué escriure que Polibi «mira només a la connexió essencial dels esdeveniments i sosté que la justa valoració de les causes i dels efectes és no solament el primer sinó l'únic tema de la historiografia».⁷

Els historiadors hauríem de tenir les frases de Polibi escrites amb grans lletres en les nostres cambres de treball. Si la història ha d'ésser una ciència, ha de mostrar, en la mesura que en cada cas sigui possible, aquella relació de causa i efecte entre els fets que explica, sense la qual la raó no descansa. La història s'ha de fer amb dades i amb notícies, però també, i molt, amb pensament. L'historiador ha de tenir la passió de comprendre i ha de ser tan àvid d'intel·ligència com d'erudició.

Uns exemples ínfims potser aclariran que no em refereixo ara jo a coses molt rebuscades. Als *Libri antiquitatum* de la catedral de Barcelona hi ha un document d'establiment emfitèutic del 1145. El bisbe i els canonges cedeixen a un tal Pere de Torrent una casa i un tros de terra de conreu amb un pou. El beneficiari pagarà un mancus anual de cens i, per dret d'entrada, dóna 100 sous.⁸ Aquestes són les dades, primera matèria de la història. Ara, davant aquestes dades,

6. Polibi, *Història*, ed. Col. Bernat Metge, Barcelona, 1929 i ss., vol. II, p. 100, i vol. V, p. 15. La qüestió de la recerca de les causes en la història és, en realitat, tan antiga com la historiografia grega, i, per bé que Polibi fou qui la teoritzà més explícitament, ja es troba en Heròdot (I, 1) quan, parlant del pla de la seva obra, diu que tractarà de les causes per les quals guerrejaren entre ells grecs i bàrbars. I Tucídides distingeix acuradament entre causa veritable i pretext de la guerra del Peloponès. Josep Alsina m'indica que la qüestió de les causes dins la historiografia antiga és avui candent i em remet a R. Sealey, *Thucydides, Herodotus and causes of war*, «Transactions of the American Philological Society», Philadelphia, 51 (1957), p. 1-12, i a la tesi de C. J. C. Arnold, *Oorzaak en schuld van den tweeden punischen oorlog*, Amsterdam, 1939.

7. Citat per A. Ramon Arrufat: Polibi, *Història* (introducció), vol. I de l'edició esmentada, pàg. XXVI.

8. El document fou transcrit per F. Carreras Candi, *Notes sobre los*

em pregunto: ¿per què un cens en diner i no en parts alíquotes de la collita? Només pot ser perquè el qui adquireix la finca té a la vora un mercat on vendre l'excedent de producció i fer numerari. En efecte, sabem que el mercat de Barcelona existia feia dos segles. I ¿per què l'arrendatari paga 100 sous d'entrada? A part la casa, o bé la terra ja és conreada i, per tant, en plena producció i el bisbe s'ho fa valer, o bé en aquell indret no hi ha cases i terra disponibles i el prelat propietari s'hi fa ser. En el nostre cas, el preu d'entrada respon a totes dues causes, perquè la terra ja produeix, car el document diu que es tracta d'un hort i, a més de tenir un pou que en facilita el regadiu, es troba «in burgo Barchinone», on la terra disponible havia de ser escassa i, per tant, més avaluada que lluny de la ciutat. La situació i les circumstàncies expliquen perfectament, doncs, el que podríem anomenar l'especulació del sòl per part del bisbe i els canonges, i les condicions del contracte amb l'avenença del beneficiari. Ho hem reconstruït a base de fer-nos unes petites preguntes i reflexionar sobre el document. Què hem aconseguit amb això? Convertir unes dades primàries en un acte humà racional, una petita construcció lògica, amb motius, objectius i finalitats per part dels protagonistes; és a dir: amb causes. Perquè, en els actes humans, la causa que ho mou tot és la intenció, la finalitat. En posar-la en evidència i destacar-ne els perquès, l'historiador anima de significació les dades documentals, i obté el principal: donar satisfacció a la ment, amb una història realment humana, on els fets són racionals.

L'exemple és minúscul; però pot tractar-se de fets a gran escala i d'envergadura col·lectiva, com la successió de les cultures o de les formes de govern, la decadència d'una civilització, l'aparició d'una crisi econòmica o d'un corrent intel·lectual, i, sempre, l'historiador serà científic en la mesura que, a més dels elements en joc, sàpiga trobar i mostrar el perquè de llur encadenament i posi de manifest com unes coses surten d'unes altres.

De vegades, també, la racionalitat de la història ve de detalls menuts que, tot evocant una psicologia, manifesten la coherència interna d'un comportament. Posaré un exemple, també a petita escala, deixant les grans magnituds. A la darrerria del segle XII i començament del XIII, al monestir de Sant Marçal de Llemotges hi havia un bibliotecari de nom Bernard Itier. Marie-Thérèse d'Alverny ha fet un estudi de la seva calligrafia i ha donat algunes dades de la seva encan-

origens de la enfiteusis en lo territori de Barcelona, «Revista Jurídica de Catalunya», XV (1909), p. 298-299, n. 2.

tadora biografia. El bibliotecari, monjo acurat, ens deixà una petita crònica privada en la qual anotà les coses més diverses: des que, el dia de l'Anunciació del 1211, la missa havia estat celebrada al monestir en ritu solemne, passant pel fet que, a la recapta, es recolliren 30 lliures i, després, al capítol, hom havia distribuït sabates als germans, fins que el dia de Pasqua fou cantat un kyrie diferent de l'ordinari, que, el dilluns, a Rouen, hi hagué un gran incendi i que les seves dues cunyades tingueren, a la mateixa quinzena, bessonada. Tot això, redactat en un deliciós llatí de cuina, evoca la psicologia d'un monjo bonàs, devot de les belles cerimònies, curiós de totes les petites novetats, casolà i una mica amb temps per a tot.⁹ Heus ací com la història fa sorgir la petita comèdia humana, no pas arbitrària i il·lògica, sinó, en aquest cas, representada en una personalitat simple però coherent. Només cal saber interrogar els documents i descobrir-ne el sentit. Per això, no hi ha com llegir-los moltes vegades, durlos a la ment molt de temps. Ramón y Cajal ha parlat del «poder meravellós de l'atenció perllongada»¹⁰; els documents acaben parlant.

Altres vegades, la racionalitat científica de la història ve de la contundència d'una demostració, com la que féu un erudit, que no cito perquè tots vostès el coneixen, sobre la data després de la qual i no abans havia de ser escrita la *Chanson de Roland* en la versió del manuscrit d'Oxford. L'esment, en el poema, diverses vegades, i com a cosa important, dels camells dels sarraïns i del toc guerrer dels tambors i el fet que fou a Zalaca, el 1086 (quan Alfons VI fou batut pels almoràvits) que, per primera vegada, els cristians constataren l'estranya aparença i els crits singulars dels camells que portaven els infidels i foren corpesos per l'eixordador redoblament dels grans tambors de guerra dels almoràvits, tot això, mai vist ni sentit a Espanya fins aleshores, fa que el text d'Oxford de la *Chanson*, que esmenta reiteradament i com a cosa important camells i tambors, hagi de ser escrit, necessàriament, després del 1086.¹¹ No puc, ara, desenrotllar plenament aquesta demostració (que altres dades corroboren per raons completament diferents); però, en llegir-la, hom resta colpit: té un encaix perfecte. ¿Dirà algú que la història no és ciència,

9. Vegeu Marie Thérèse d'Alverny, *L'écriture de Bernard Itier et son évolution*, a «*Medievalia et Humanistica*», XIV, (1962), p. 49.

10. Santiago Ramón y Cajal, *Reglas y consejos sobre investigación científica (Los tónicos de la voluntad)*, Madrid, 6 1923, p. 50.

11. Martín de Riquer, *Les chansons de geste françaises*, París, 2 1968, pàgs. 75-77.

que no empra arguments necessaris? No solament ho és, de ciència, sinó que, gràcies a la intervenció de la raó que troba la relació entre les diverses dades, la història posseeix aquelles qualitats de forma, d'unitat i d'ordre que Camus exigia a l'obra d'art i que constitueixen un esforç per ordenar mentalment la realitat. La raó intervé en les dades per tal que, cercant-ne la relació, l'historiador pugui donar, a la vida que fa sorgir del passat, l'estil que li manca.

Altres vegades, la coherència científica procedeix del fet que un gran nombre de dades importants i noves, desenvolupades diacrònicament, han estat harmonitzades en un llibre de manera que el lector té la impressió de ser conduït per un ample corrent de relacions homogènies.¹²

I és que la història no és tanmateix la narració del passat tal com fou viscut, sinó tal com és ara reconstruït intel·lectualment, a fi que en resulti, com diu Camus de la música, però sense faltar a la realitat dels fets, «una unitat satisfactòria a l'esperit i al cor».

III

En efecte: com vol conèixer l'historiador el passat?, ¿com el conegueren els seus contemporanis? No, sinó, en un cert sentit, molt millor que ells. En aquest punt, em semblen indiscutibles les reflexions d'Henri-I. Marrou: «Quan el passat era present, era com el present que vivim: quelcom de pulverulent, de confús, multiforme, inintelligible: una xarxa embolicada i espessa de causes i d'efectes, un camp de forces infinitament complex, que la consciència de l'home, ja en sigui actor, ja testimoni, és necessàriament incapaç de penetrar en la seva autèntica realitat.» I Marrou posa l'exemple de Napoleó, tan perdut a les batalles de Borodino i Austerlitz de *La guerra i la pau* com el príncep Andreu. «L'historiador —diu Marrou— no pot acontentar-se d'una tal visió, fragmentària i superficial;... cerca de saber sobre el passat molt més que cap dels qui en foren contem-

12. Aquesta és la impressió que hom treu, per exemple, del recent llibre de Juan Vernet, *La cultura hispanoàrabe en Oriente y Occidente* (Barcelona-Caracas-México, 1978), on l'enorme erudició, per la seva homogeneïtat, dona al lector la impressió de la plenitud científica, alhora que satisfà el natural desig d'harmonia estètica.

poranis en va saber... El coneixement que vol elaborar d'aquest passat apunta a una intelligibilitat. Aquesta intelligibilitat ha d'aixecar-lo per damunt dels petits fets, d'aquestes molècules l'agitació i el desordre de les quals ha constituït el present, i els vol substituir per una visió ordenada, que en destaquí línies generals, orientacions susceptibles de ser compreses, cadenes de relacions causals i finalistes, significacions, valors.»¹³ El que dèiem: l'historiador vol comprendre, la seva tasca tendeix (i ho aconsegueix en la mesura que les dades de què disposa i el seu esforç, la seva perspicàcia i la seva traça a argumentar li ho permeten) a fer un treball el resultat del qual tingui, al màxim possible, l'estil i la naturalesa del pensament. Reduir els fets del passat gairebé a raó pura, a relació, a arquitectura mental; substituir les dades disperses per la reconstrucció intel·lectual d'un món que expressi el passat humà coherentment; això és el que pretén.

No penso, en dir tot això, en la reducció de tota la història a grans lleis, grans síntesis, enormes conjunts, com han fet d'una manera tan fascinant com arriscada i no mancada (amb grans encerts) de vastes simplificacions i greus errors, Hegel, Spengler i Toynbee. Tracto, com he dit, de quelcom més modest, molt més arran dels documents, però, al meu entendre, ben eficaç: d'ordenar els fets d'una manera racional i humana, tal com els fets mateixos demanen.

Reconstrucció dels fets amb llurs raons i llur lògica, la història fa dues coses: participa un poc de la vibració de la creació literària, on els éssers són supremament humans, i transforma la realitat viscuda fent-li prendre cos en una matèria millor, si és veritat, com pensava Proust, que les coses tenen en el pensament una existència superior a la que posseeixen en la realitat. La història, en aquest segon aspecte, dona al passat una existència més racional, més digna i alhora més estètica. I, amb això, no es limita a retratar la realitat, sinó que és el seu reflex profund, perquè mostra com era en les seves forces íntimes. L'historiador fa viure el passat imaginativament en un món on regna la intel·ligència i les relacions i les causes són fetes patents.

Però quan hom parla de causes, en història, quan en parlaven, als passatges que he citat, Carr i Sánchez Albornoz i, en part, el mateix Políbi, hom pensa generalment només en les causes productores (el que en la terminologia escolàstica era anomenat la causa eficient) o, a tot estirar, en la causa final o la intenció dels agents. Però la his-

13. Henri-I. Marrou, *De la connaissance historique*, París, 1954, p. 43-44.

tòria és ciència també perquè, sempre que pot, s'ocupa igualment del que els escolàstics anomenaven la causa material i la causa formal: la història *descriu*, quan pot, la forma, la matèria, la qualitat, la configuració dels fenòmens, de les estructures, dels esdeveniments, de les institucions, dels caràcters. I com que els fets, els fenòmens i les figures històriques són, en part, únics, per a fer-los intel·ligibles els descriu, quan pot, amb profusió de detalls, bé que evitant l'excés. També per aquesta banda la història és una ciència de les causes i, encara, alhora que nodreix la raó, apeixa la imaginació estètica.

De vegades, fins i tot de l'Edat Mitjana, trobem un document que permet aquestes incursions descriptives que evoquen un ambient. En aquests casos, el document pren quelcom de la força d'una evocació literària. Al Cartulari de Sant Cugat hi ha el testament d'un levita, redactat el 1045,¹⁴ pel qual sabem que a la torre-castell on residia, a Badalona, posseïa dos grans cups de fusta per a elaborar el vi, bótes, atuells grans i petits, una taula amb bancs, un muntant de llit amb tot l'equip de roba, que detalla: flassada, cobertor, llençol, roba de llana i seda vellutada i tres coixins, tot de classe superior, diu. Tenia també objectes de preu en metalls preciosos i en vidre, alguns sens dubte dedicats al culte; llibres litúrgics, canadelles, canelobres, copes i calzes i també estovalles i tovallons. Esmenta igualment calderes, paelles, arque, bótes, pells de marta, indumentària també de pells, més cobertors de llit (uns de pell i altres de seda), edredons, vànoves, tot això molt preuat aleshores. El levita té un anell d'or, vestits preciosos, espasa, escut i, fins i tot, una cosa sensacional, no desconeguda a l'Occident cristià, però encara rara: un joc d'escacs.

Seria desvariejar voler equiparar els detalls, tanmateix preciosos, sobre la vida privada i l'interior d'una torre-castell del segle XI, que copsem en aquest document, amb les minucioses evocacions d'interiors de cases i botigues de París o de províncies que apareixen en les novel·les de Balzac. Però és evident que, en certs moments, documents com l'esmentat tenen, al seu nivell, una força evocadora que va en la mateixa direcció i que revela un altre paral·lel entre la història i la creació literària, basada també, aquesta darrera, en darrer terme, en la vida real, bé que passada per l'alquímia i transposicions de l'autor (que, en l'obra literària, disposa de la llibertat creadora) però amb més força en un document històric, que té el gust inefable del que ha estat estrictament real.

14. CSCV, 582.

IV

He dit que la història, sempre que pot, descriu els elements materials de la vida passada. En aquest aspecte, especialment quan es tracta de la història medieval i antiga, un desavantatge en les fonts es converteix per a la nostra ciència en causa també, a manera de subproducte, de reflexos estètics. Em refereixo al fet que l'historiador es troba que la informació sobre el passat, especialment el remot, ha estat objecte d'un enorme seccionament: la pèrdua d'innombrables vestigis i documents i la gran reducció de la informació posa, davant els ulls de l'investigador, només alguns elements de la vida humana passada. Doncs bé, justament per això, aquests elements prenen aleshores un increment de valor i, encara que de vegades siguin accidentals, assoleixen l'eficàcia d'una mena de condensació poderosa. L'investigador de l'Edat Mitjana descobreix una força sorprenent en l'esment d'un topònim, un ofici, un conreu o una peça d'indumentària, en un document del segle XI. I una armadura o un fragment de teixit medievals prenen una intensitat científico-estètica extraordinària. Isolats, aquests elements tenen una contundència de què mancarien si fossin submergits en la totalitat que els envoltava en el seu temps i que, essent-los homogènia, en rebaixava totalment el perfil. Ara, aquests esments o aquests elements conservats prenen un cortorn seguríssim. Com que són conservats aïllats i com que són poquíssims, confereixen un caràcter distintiu de solidesa, articulació i unitat a la vida passada, de què de fet no gaudia la realitat total de la qual formaven part, i en la qual eren immersos i dispersos caòticament. Aquesta impressió de solidesa i unitat, l'historiador no pretén suggerir-la amb la seva ciència, perquè sap les limitacions de les dades i com cal evitar de generalitzar indegudament. Però, la impressió esmentada, l'adquireix la història com a subproducte que li comunica un nou interès estètic.

Si és vàlida aquella definició de la poesia que diu: *ars poetica est de non omnia dicere*, quan una excavació o un document ens presenten salvats del naufragi del passat alguns elements o dades que l'historiador, per altra banda, sap científicament situar i relacionar, la dada o l'element trobat esdevenen aleshores poètics, precisament perquè adquireixen i concentren en ells la intensitat que roben als que els envoltaven i han desaparegut. La força estètica li ve, a la història, de vegades, tant de la informació com del buit que l'envolta,

car allò que ignorem dóna abast, de vegades, al que ens és conegut, i certes amputacions potencien la resta. En un altre context he escrit que si un arqueòleg ens descobrís ara el cap de la Victòria de Samotràcia seria una catàstrofe, car cap rostre concret no pot tenir la força que posseeix, decapitada, la victòria alada del Louvre. D'altra banda, l'empobriment de la nostra visió del passat, per la seva reducció només a les dades conservades, té l'eficàcia d'aquell precepte d'Eugeni d'Ors que diu: «Una obra d'art val pels sacrificis d'expressió que han estat fets per ella.» D'Ors afegia: «Com una amor val per les besades que no han estat donades», i en efecte, així com en l'amor d'absència dels romàntics, aquesta absència dóna sentit a un seguit de coses que resten impregnades de presència (el paisatge, l'arbre, el passeig, el riu...), la desaparició de múltiples elements dóna més valor als que resten i que els investigadors, amb afany, avaluen. Els historiadors, si bé ni hem de caure voluntàriament en esteticismes anticientífics ni ens gaudim gens de la pobresa, de vegades, de les nostres dades, aprofitem àvidament el valor insospitat que prenen els testimonis isolats que perduren. Ningú no ignora l'alegria que pot proporcionar a un arqueòleg la troballa d'una fíbula o d'una peça de ceràmica o, a un medievalista, l'esment documental d'un nom.

V

Hi ha una condició, per altra banda, gràcies a la qual el passat evocat per l'historiador té capacitat per a adquirir també un valor de contemplació científica i estètica, i és que, perquè es tracta de fets allunyats, en general, del nostre temps, aquests fets poden ser contemplats sense contorbacions passionals intenses. Les coses perden, per la llunyania, agressivitat, i poden presentar-se com a objecte de pura consideració imaginativa i de contemplació serena. La descripció d'una cosa tan horrible i en ella mateixa tan commovedora com la de l'epidèmia de pesta d'Atenes de l'any 430 resta, tal com ens la deixà Tucídides,¹⁵ i malgrat el seu realisme, una pàgina amb més tendència a la geometria que no pas al contagi de l'horror i l'angoixa; i ningú no negarà, suposo, que és molt més interessant

15. Tuc. II, 47-54.

d'estudiar una crisi econòmica del segle xv que no pas de suportar-la el segle xx.

Exemples més innocus seran, també, convincents. Al claustre de novicis de Poblet, del segle xv, hi ha, incises en les pilastres, unes quantes inscripcions fetes pels novicis dels segles xviii i xix. Això equival, en part, bé que sense el contingut polític, al que avui anomenariem «pintades». Doncs bé, ¿què fa que les «pintades» fetes avui als murs de la catedral de Barcelona o a la façana de la Universitat ens indignin i, en canvi, ens interessin les inscripcions dels novicis de Poblet d'un o dos segles enrera? Les inscripcions de Poblet ens introdueixen en un petit món humà esfumat, ens fan endevinar aquells novicis, entretinguts, a l'hora de la recreació, a esculpir el seu nom al claustre, i ens en donen referències; però, alhora, aquesta violació de la integritat de les pilastres és desconnectada dels nostres interessos vitals; ho hem trobat així i, per tant, això no destrossa res d'allò que constitueix avui la nostra vida. Per aquest motiu, les inscripcions són una addició. Les «pintades» als murs de la catedral, tot destruint el nostre món propi, no afegeixen res al que dissortadament ja sabem de la manca de civisme existent; res de nou no ens diu sobre aquest trist tema un atemptat als nostres monuments. Les «pintades» són només, avui dia, una sostracció.

Al mateix claustre de Poblet esmentat hi ha encara, en una pilastra, la figura d'una baiadera dansant, petit relleu, d'uns deu centímetres d'alçada, fet amb molta gràcia, sens dubte també per un novici. Ara ens hi encantem pel petit fet humà que revela (sobretot perquè, a més, constatem, per certes restes de guix, que el mestre de novicis trobà el relleu indecorós i el tapà); en canvi, ens irritaria que algú fes avui un relleu semblant a la columna del costat. I és que el petit relleu antic és per a nosaltres alhora una dada humana del passat i quelcom que no destrossa res de la nostra vida present. Crec que podem generalitzar: els fets històrics poden ser objecte de contemplació científica i estètica, en part almenys perquè els podem mirar desinteressadament, ja que no incideixen en les nostres passions. Aquell erudit personatge imaginari de Chesterton que perseguí amb una escombra un col·lega per una biblioteca perquè s'havia atrevit a posar una taca a l'honor d'una princesa protohittita no fa més que confirmar la nostra tesi: la taca a l'honor principesc era un atemptat, com les «pintades» de la catedral, fet a quelcom que constituïa la vida *present* de l'irritable personatge, dedicat a la història dels protohittites.

La reconstrucció històrica desmaterialitza les coses i tota l'emoció

que deixa és científica i estètica: la comunió contemplativa amb un altre món esdevingut intel·ligible i en el qual no s'arrisca el nostre present. La desmaterialització tradueix els fets en la matèria del pensament i això els fa objecte de pura contemplació. Si els visquéssim realment —si el novici fes, avui, el seu relleu a la columna—, la nostra sensibilitat en seria ferida i no podríem ser purs espectadors del fet, sinó furiosa part interessada. Això, alhora que trauria al fet el seu caràcter de revelació d'un passat, ens privaria de viure'n l'experiència purament històrica i estètica que en vivim quan ja no afecta negativament els nostres interessos vitals. El passat, doncs, pot ser contemplat amb delectança, en part perquè sostreu els fets a la nostra passió i ens permet de mirar-los serenament.

Burckhardt deia: «història és poesia», i Benedetto Croce, en un assaig precipitat, cregué poder incloure la història sota el concepte general de l'art. Que resti ben clar que jo no defenso tal cosa. Però la història, i no solament per la traça d'escriptor que tingui l'historiador, sinó per quelcom pertanyent a la seva mateixa entranya, participa en algun grau dels valors estètics de la creació literària, tant per la força humana dels fets com per la lògica científica que té el que fou vivent, quan és evocat per un gran historiador. És, doncs, ciència, perquè presenta els fets amb la seva jerarquia i el seu trenat de causes, i participa en algun grau de l'art, tant per la humanitat dels personatges, els conjunts, els fenòmens que evoca i descriu, com perquè, desmaterialitzat, el passat esdevé gairebé pensament pur i imatge, i no incideix negativament en la nostra sensibilitat.

VI

He dit més amunt que l'historiador no ateny el passat de la mateixa manera que ho van fer els contemporanis i he parlat també de la pèrdua d'innombrables vestigis i documentació. Però encara hi ha una altra causa per la qual el passat es presenta diferent als seus ulls, i és que el temps situat entre el passat històric i el present és fet d'un seguit d'experiències que afecten la ment de l'historiador perquè han contribuït a formar-la. L'historiador no pot veure el passat tal com fou ni en allò que en resta, sinó que el contempla modificat pel seu punt de vista d'home modern. Ho analitzaré, però abans fixem-nos que, si això atempta en algun grau contra l'objecti-

vitat de la història, és en un grau absolutament inevitable, car, qualsevol cosa que mirem, la mirem des d'un determinat punt de vista i només podem veure el passat des del present i, d'altra banda, com diré, la modificació que això implica és més aviat enriquidora.

Posem per cas: ¿com veiem un claustre medieval o un monument o una obra d'art antiga qualsevol? En el claustre de la catedral de Barcelona, en el de Girona, ¿hi veiem el que hi posaren i hi veieren els seus constructors? Sí i no a la vegada. Aquestes coses ens semblen molt belles, primerament, perquè ho són; i ho són, en part, independentment del temps, però, en part, amb dependència també del temps. D'una banda perquè, com deia Goya, «el tiempo también pinta», i dona maduresa a les obres d'art. De l'altra, perquè nosaltres fem, d'aquestes obres antigues, una lectura parcialment diversa i potser més rica que la que en feren els seus creadors. I això, perquè les mirem amb un bagatge de cultura diferent d'aquell amb el qual ells les feren i les contemplaren. En aquest punt em sembla indiscutible allò de Moses I. Finley: no podem llegir l'Èdip com si no hagués existit Håmlet.¹⁶ No; no podem mirar un claustre gòtic tal com se'l miraven els gòtics. Perquè, per exemple, si nosaltres hi admirem, entre altres coses, el despullament de la pedra, els seus constructors hi devien admirar el contrari: per a ells allò era una mena de barroc, perquè llurs cases eren de tàpia, de maçoneria o de pedra rústega i, no cal dir-ho, no tenien aquelles formes festives, sinuoses i flotants dels calats, que expressaven la joia cristiana de la contemplació. Nosaltres veiem el claustre gòtic a l'inrevés del temps, perquè el veiem després del barroc; els gòtics el veieren abans i, per a ells, era quelcom de semblant al que és l'exaltació barroca per a nosaltres. El gòtic era, doncs, en part, en el seu temps, una cosa i ara n'és, en part, una altra. La forma ha restat, però ha variat quelcom de la seva significació en variar la cultura de l'espectador. Nosaltres podem tractar de fer davant un claustre gòtic —i l'historiador ho fa— l'esforç de mirar-lo com els gòtics el miraren, i hem d'evitar de projectar-hi concepcions i judicis moderns, que serien injustos per anacrònics i, per tant, anticientífics; però això només podem aconseguir-ho en part. I, sempre, a més, mirem també el claustre gòtic tal com nosaltres el veiem, i així el nostre punt de vista és doble.

Quan hom contempla el cap de cavall del Partenó que hi ha al Museu Britànic (dels dos, el més ben conservat), és sorprès llarga

16. Moses I. Finley, *Aspectos de la antigüedad*, Barcelona, 1975, p. 12.

estona per la felix combinació d'expressió i contenció, de passió i de norma, d'efusió i de geometria, de desbordament i de límits, que hauria fracassat només que l'equilibri s'hagués desplaçat unes dècimes. ¿Hauria pogut veure tot això l'espectador si no haguessin transcorregut segles de cultura —Classicisme i Romanticisme especialment— entre aquella escultura i ell? Potser hom hi pot veure ara més coses que no hi veié Fídies mateix. Kant ja va remarcar que no és rar que un lector posterior compregui millor un filòsof que no pas ell mateix s'havia comprès.

Per això els historiadors de l'art diuen ara que una obra no és acabada quan el seu autor l'ha donada per llesta, sinó que va sofrint una metamorfosi a mesura que la cultura i l'art posteriors van apareixent.¹⁷ Valdria més dir que l'obra es va revelant progressivament. Sucedeeix així amb tot el que té una existència principalment espiritual, és a dir, amb tot l'humà, i amb tot allò a què l'home confereix una significació. Aquesta significació s'enriqueix o es transforma, es torna més complexa, es va associant noves o diverses ressonàncies que suscita, desperta altres harmònics, manifesta més i més continguts.

Els fets històrics, tot i no ser fets estètics en ells mateixos, s'hi converteixen en part, per múltiples raons, i també, més o menys, són objecte de metamorfosis, segons les diverses ressonàncies que desvetllen en nosaltres, que, historiadors o lectors d'història, els considerem amb la ment feixuga d'altres pensaments que en modifiquen l'eco. Per això també els fets històrics tenen diverses irisacions i fins i tot variades avaluacions segons el temps i segons el geni de l'historiador que els subratlla o l'època que els considera. ¿Hauria desvetllat, fa un segle, l'interès que desvetlla avui la història econòmica? ¿Cal recordar que el Renaixement produí una devaluació de l'Edat Mitjana, considerada des d'aleshores, en part almenys, com una edat obscura i que, per contra, si abans no des del Romanticisme, l'època medieval s'ha carregat de ressonàncies positives, fins i tot en els aspectes més inesperats, els de la història de la tècnica, per exemple?

Per múltiples raons, doncs, l'historiador no veu el passat tal com fou. Però, en molts aspectes, el veu millor: amb més experiència i perspectiva, perquè coneix el que vingué després; millor, perquè el veu penetrat de racionalitat i animat d'humanitat; millor, perquè

17. Arnold Hauser, *Fundamentos de la sociología del arte*, Madrid, 1975, p. 105.

el passat dreça el seu perfil amb força, delimitat pels elements que n'han restat; millor, finalment, perquè l'historiador es mira el passat des del present, que n'és la conseqüència. J. Dhont diu que l'historiador no veu els fets com els contemporanis els han vistos, perquè «els veu desenvolupar-se com un profeta infalible... [que] coneix sempre l'avenir... [i] sempre escriu la història en funció del punt final de l'evolució... [i], en conseqüència, es veurà obligat —diu— a considerar importants els esdeveniments que constitueixen la trama que condueix al resultat; esdeveniments que, en la majoria dels casos, no afectaren en absolut els contemporanis.»¹⁸ Certament. Els actors de la batalla del Guadalete o els de Hastings, ¿tingueren una visió tan clara com nosaltres tenim de la transcendència d'aquells fets? Segurament que no. I és que són els efectes dels esdeveniments passats el que els dona la plenitud de la seva significació. I, aquests efectes, els veiem nosaltres, no els contemporanis.

Tot això fa que el que podria ser considerat una manca d'objectivitat de la història hagi de ser pres en realitat, en part almenys, com una objectivitat més vasta. El passat s'ha enriquit de tota l'existència posterior, i ara, quan el mirem, el veiem a través de la transparència de tot el següent, superposat.

VII

L'art millora la vida, la unifica, li dona els contorns fermes que la vida no té, deia Camus. La història científica millora, en part també, el passat, perquè l'estilitza, en destaca les arestes racionals, el fa més comprensible que no pas ho era als contemporanis, el veu i el fa veure amb els seus relleus i les seves conseqüències, l'eleva a la categoria de pensament, se'l mira amb les refraccions que hi han produït els fets posteriors. Per camins diversos i amb finalitats diverses, la història, en això, fa quelcom del que fa l'art: dona a la vida la forma consistent que no té. I, com en l'art, en la història, els homes, les institucions, els fets, tenen una existència superior a la de la realitat; els éssers hi són més ells mateixos, més plens de llur significació, i es presenten amb més sentit de les proporcions.

18. Citat per Adam Schaff, *Historia y verdad*, Barcelona, 1974, p. 330-33.

En la novella, els éssers humans viuen més humanament; i també viuen més humanament, en part almenys, en la història, i parlo de la història científica, quan aquesta arriba als seus aconseguints millors. I tot perquè l'esforç de comprensió que fa l'historiador, quan és un gran pensador, en revela més clarament l'entrellat. L'art supera la naturalesa. La història supera la vida.

A propòsit d'això, recordo que Eduard Criado conta que, una vegada, anà amb un company a casa d'Enric Borràs per fer-li enregistrar en cinta el soliloqui d'una obra teatral. El gran actor els complagué; però, durant l'enregistrament, li vingué un fort accés de tos i tossí tant com li va caldre. Els visitants li digueren que no calia repetir l'enregistrament, que, amb la tos, resultaria més real. Borràs, tot accedint a continuar recitant, digué, però, aleshores, amb un altíssim sentit de l'art teatral: «Oh!, però, quan fingeixo que tusso, tusso molt millor!» Borràs, quan tossia al teatre, superava la realitat en la línia de la realitat mateixa. L'art, amb les seves ficcions, supera la naturalesa. Per altres camins i per altres raons, els éssers viuen millor en la història que en la vida real, perquè la història, sense desfigurar-los, els fa més entenedors.

Això em porta a apuntar un problema que moltes vegades m'ha temptat: em refereixo a l'existència dels personatges literaris. Quan, per primera vegada, em vingué a les mans aquell pròleg on Unamuno diu: «Don Quijote es tan real como Cervantes; Hamlet o Macbeth tanto como Shakespeare», de seguida em vaig dir que don Miguel s'equivocava, car jo sempre havia pensat que Hàmlet era molt més existent que Shakespeare i don Quixot molt més que Cervantes, i que existeixen, molt més que llurs creadors, Natatxa Rostov i tots els herois de la gran literatura. Aquests personatges gaudeixen d'una existència superior a aquella que posseeixen els éssers mortals, i tenia raó aquell personatge de Pirandello quan deia que ells, els personatges, existien més que no pas l'autor. Com entendre-ho? Evidentment, perquè el geni literari els ha fets més plenament intel·ligibles i més unificats. Un ésser vivent real és una barreja d'intensitats i d'efumats; no tots els seus actes tenen una mateixa orientació, i pocs o cap són els moments de la vida en els quals arriba a expressar la plenitud de la seva essència. Un gran personatge literari tot ell és ell mateix i expressa sovint aquesta plenitud que no té zones ambigües ni coneix dilapidacions. Els éssers ideals poden existir més totalment que no pas els concrets. Potser perquè existir és sobretot una qualitat de l'esperit. Els éssers carnals es dispersen, tenen molt d'accessori, d'opac, d'inhògic amb ells mateixos. Els perso-

natges literaris són més idèntics a ells mateixos.¹⁹ En un grau menor, i al seu nivell, també són així els éssers, les institucions, els conjunts ressuscitats per la història: perquè la ciència, sense deformat-los, els ha fets esdevenir quelcom d'espiritual i unificat.

VIII

He parlat de la història com a ciència del passat humà i he esmentat algunes de les seves afinitats amb la creació literària. Em semblaria inexcusable no acabar aquest discurs sense alludir un moment al més gran historiador del món antic, que fou també aquell que, més que ningú, intentà no pas de «desallotjar la vida històrica per suplantant-la per la pura raó històrica»,²⁰ com ha estat dit, sinó que ens deixà, alhora que un llibre d'història en molts aspectes modèlic, una obra d'un valor literari absolutament únic. Aquest historiador, dotat del claríssim racionalisme del segle de Pèricles, és, naturalment, Tucídides.

Tucídides és un cas enigmàtic, entre moltes raons²¹ per una: planteja el problema de saber si el valor de la seva història de la guerra del Peloponès «és efecte de l'art o reflex de la realitat». Raymond Aron, que es formula aquesta pregunta que jo mateix em faig, es respon igual que jo mateix faria: «Amb gust contestaria que és alhora això i allò.»²² Però el problema de saber si aquest atenès insigne transformà la història per forçar-la a ser al màxim racional i deixar-nos una obra de gran qualitat intel·lectual i humana però infidel a la realitat, o bé si el que va fer fou precisament mostrar la trama racional dels fets i el seu llibre resta una obra modèlica d'història, aquest problema no sembla solucionat.²³ ¿Tucídides racionalitzà excessiva-

19. Vegeu E. Gilson, *El ser y la esencia*, Buenos Aires, 1951, p. 30: els personatges literaris «ens semblen tan reals perquè posseeixen sempre de la mateixa manera la seva identitat amb ells mateixos».

20. José S. Lasso de la Vega, *De Safo a Platón*, Barcelona, 1976, p. 241. Sobre Tucídides i la raó és, però, imprescindible el llibre de J. de Romilly, *Histoire et raison chez Thucydide*, París, 1956.

21. Vegeu J. Alsina, *Cop d'ull sobre la qüestió tucidídica*, «In memoriam Carles Riba», Barcelona, 1973, p. 27-37 sobre els diversos altres problemes que planteja la redacció de la Història de la guerra del Peloponès.

22. Raymond Aron, *Dimensiones de la conciencia histórica*, Madrid, 1962, p. 99-100.

23. El llibre que ha acusat Tucídides de ser «el menys fidel dels historiadors» a causa de la seva pertinaç intenció d'encaixar amb el pensa-

ment la història, falsejant-la (voluntàriament o pres pel vertigen), apassionat com estava per a fer entrar els esdeveniments en els motlles de la intel·ligència? ¿O bé el seu cas és el d'un historiador escrupolosament objectiu alhora que un escriptor intel·ligentíssim i només arrodoní (com ell mateix ja diu) els discursos dels polítics i n'introduí (sense dir-ho) alguns de la seva pròpia creació, tots ells meravellosos, per mostrar l'íntima essència de la història humana, és a dir, el pensament?

Moses I. Finley, que, com tothom, l'admira, pensa que Tucídides va fer una obra que, en última anàlisi, és la d'un moralista i «es va permetre llibertats que... cap historiador modern... no somnaria», però que «ho va fer perquè va comprendre els límits de la història... i desitjava desesperadament transcendir-los», i «la pregunta que resta intacta... és si ho va aconseguir sense convertir-se en quelcom de diferent d'un historiador».²⁴

Jo, personalment, que no sóc heleenista, vista l'obra i la manera com la va compondre, que l'autor grec mateix exposa, em pregunto: Tucídides és bellíssim, és verídic alhora? Moltes coses porten a creure-ho. Fins i tot si alguns dels discursos que introdueix són totalment obra seva, atesa la racionalitat lucidíssima d'aquests parlaments, ¿no és aquesta una manera (que avui no emprariem, certament) de fer-nos penetrar en l'esperit de la història, que és molt més que la seva materialitat, és a dir, de fer-nos entrar en el cervell dels homes que la conduïren? Sigui el que sigui de la seva potser només parcial objectivitat, la història de la guerra del Peloponès és el testimoni més insigne i l'esforç més brillant per fer entrar la narració de les gestes humanes dins els cànons supremes de la raó.

Què hi farem! Tot té les seves limitacions. L'art pot arribar a representar prototips universals, situacions paradigmàtiques, models, alhora que expressar-los d'una manera concreta. La història no ens podrà donar mai ni un Macbeth ni una obra de perfecta simetria. Ni ha d'intentar-ho, car trairia la seva mateixa essència. Els límits de la història són els límits de la vida analitzada per la raó, i la seva grandesa rau a reproduir la veritat humana del que ha existit, no

ment i les paraules dels polítics o amb les seves pròpies idees els fets de la guerra, forçant-los, és *Thucydides. The Artful Reporter*, de Virginia J. Hunter, Toronto, 1973.

24. Moses I. Finley, *Aspectos de la Antigüedad*, p. 25.

pas la del que podria existir. Per molt que ens el mostri, el sentit del que feren els homes rarament té un valor general; però té, això sí, el gust inefable del real. Si Tucídides, que atenyé l'universal, resta un model, és, però, segurament, un model inassequible. Un model, perquè serà sempre el cas més elevat d'ostentació de la veritat racional i humana transparentant en els fets. I a això ha de tendir l'historiador, sempre que pugui (bé que sense introduir invencions). Un model inassequible, perquè, això, mai no ho podrà assolir l'historiador completament. Però potser ja és propi de tota tasca humana d'aspirar a l'impossible.

DISCURS DE CONTESTACIÓ
DE
FREDERIC UDINA I MARTORELL

SENYORS ACADEMICS:

Fa ben poc temps que vaig tenir l'honor de contestar a un altre acadèmic electe, i ara puc repetir les mateixes paraules d'aleshores, i encara amb més motiu, car el d'ara i el seu antecessor a la medalla acadèmica tenen més afinitat entre ells que no pas els qui van ser objecte de la meva contestació el dia 8 de juny de 1977.

Heus ací —deia i repeteixo, però aplicant-ho al cas present— que em toca l'honor de parlar de dos col·legues ben estimats i que he conegut a través de la meua vida professional, l'un per les meues visites al Monestir de Poblet en ocasió de l'abadiologi que vaig publicar el 1950 i, després, per les seves recerques a l'Arxiu de la Corona d'Aragó i la seva presència als Congressos d'Història de la Corona d'Aragó: el P. Agustí Altisent, del qual parlaré més llargament de seguida. L'altre, el qui ocupà el setial que ara passa al P. Altisent, fou un il·lustre sacerdot, pacient recercador i competent historiador, tres qualitats en les quals també excelleix el nostre recipiendari.

El Dr. Vives, el qual vaig conèixer i tractar a la seva Biblioteca i al nostre Arxiu, era un virtuós sacerdot, home d'una gran prudència, de no poca virtut, i que no deixà mai el seu esperit sacerdotal. Com a recercador, el vaig veure investigant a la nostra Sala de Lectura, sobre els Registres de Cancelleria, i dirigint la Delegació del Consell Superior d'Investigacions Científiques a Catalunya i enriquint, organitzant i també dirigint la Biblioteca Balmes. Com a historiador, ho era amb una exigència científica corprendora i arribava amb els seus estudis a esgotar els textos i el contingut dels documents.

El monjo pobletà que ingressa ara a la nostra Corporació participa així mateix dels trets que hem assenyalat al Dr. Vives, car, sacerdot com aquest, va revestit de la pobresa i austeritat monàsti-

ques i ha aprofundit la vida cenobítica amb silenci i solitud durant una colla d'anys, car des que entrà al claustre del Cister el 1946 fins al 1960, en què estudià a la Universitat de Barcelona, no féu altra cosa que la pròpia d'un monjo: estudi i contemplació, i fins i tot els seus estudis universitaris teològics els féu residint en un monestir de l'Orde.

Els seus contactes, però, amb les Setmanes d'Estudis Monàstics i el seu desig de superar-se intel·lectualment l'inclinaren, amb l'anuència dels seus superiors (i després d'haver-se llicenciat en Teologia a la Universitat de Friburg de Suïssa), a estudiar Història a la Universitat de Barcelona.

No li calia pas la possessió d'un títol universitari per a acreditar-se en la recerca científica i en la producció històrica, però la Universitat, malgrat el que es diu d'aquesta institució i que en gran part és veritat, dóna un vernís i una estructura, a qui sap aprofitar-se'n, que sempre distingiran un historiador autodidacte d'un historiador universitari.

El seu centre d'interès en la investigació històrica ha estat i és Poblet i tot allò que dóna de si la immensa documentació pobletana conservada. Com a monjo, ha volgut conrear primordialment els temes relacionats amb el seu monestir i amb l'espiritualitat cistercenca; només una dada ens confirmarà aquesta afirmació: de quaranta títols, entre llibres i articles, deguts a la seva ploma, una trentena tenen directament o indirectament aquest tret.

Les seves obres cabdals, si deixem de banda la tesi de llicenciatura, encara inèdita, sobre l'abadiat d'Esteve II (1181-1185), i la de doctorat, que molt aviat apareixerà impresa i que tracta de l'administració descentralitzada interna de Poblet a l'Edat Mitjana, són l'estudi i edició dels manuscrits del monjo almoïner reial en el llibre *L'almoïna reial a la cort de Pere el Cerimoniós*, que li permeté de mostrar el funcionament d'aquesta institució de la cort i que publicà a la col·lecció «Scriptorium Populeti», que ell fundà i dirigeix; un estudi d'història agrària medieval en l'obra *Les granges de Poblet al segle XV* i la recixida *Història de Poblet*, que s'estén a través de més de set-centes planes.

Però, a més d'això i d'articles sobre diversos temes d'història pobletana i cistercenca en general, la documentació del monestir, conjuminada amb la de l'Arxiu de la Corona d'Aragó i altres, li ha permès de fer una sèrie d'incursions en la història social i econòmica de la Catalunya Nova del segle XII i d'alguns dels seus personatges, que, per llur unitat temàtica i metodològica, valdria la pena que reunís un dia en un volum.

Però posem fi a aquests comentaris i anem a parlar del discurs. Jo diria que aquest discurs del P. Altisent és veritablement producte i fruit de la seva personalitat i de la seva biografia: nat el 1923 en una família amb sensibilitat intel·lectual i artística, la seva mare (que no va conèixer perquè morí en néixer ell) tenia qualitats pictòriques, el pare era un farmacèutic lletraferit, i una àvia seva, amb la qual es va educar (car el pare morí essent també ell un nen), li oferia per a llegir, en la seva infantesa, dels llibres de la biblioteca paterna, traduccions d'Homer, de Shakespeare, de Goethe i altres.

Ell continuà, malgrat la seva vocació monàstica, que cristallitzà, com hem dit, el 1946 en ingressar a Poblet, amb les seves afeccions literàries, a ordenar les quals l'ajudà sens dubte la formació eclesiàstica de tipus humanístic i, després, la carrera universitària civil. Tot això, ho demostra el seu discurs que acabem d'escoltar. Però aquestes lectures no el privaren pas de viure i conrear històricament l'espiritualitat cistercenca, com ho mostren el seu treball sobre les *Parábolas y alegorías de san Bernardo sobre la vida monástica* i un altre sobre el comentari de sant Bernat al Càntic dels Càntics.

L'amplària cronològica de les cites que ens fa el P. Altisent en el seu discurs, de Tucídides i Aristòtil a Camus, ens dona la dimensió de la seva erudició. Per a Aristòtil, ens diu, la Història és inferior a la Poesia, perquè aquesta ordena els fets idealment, sotmetent-los a una lògica que manca a la vida. I és Camus qui, per altra banda, valora l'art per damunt de la vida, podríem dir per damunt de la Història, bé que el pensament de Camus, com el P. Altisent ja fa notar, no va exactament en aquesta darrera direcció.

El plantejament d'aquest discurs és molt ambiciós, car a la pregunta de què és la Història, l'autor contesta afirmant que és una reconstrucció del passat en certa manera de més qualitat (intel·lectualment parlant) que aquest passat mateix, car l'esdevenir vital històric no en presenta, generalment, als qui el viuen, ni el sentit ni la transcendència completes, mentre que la Història com a ciència s'interroga sobre això i molt més. Per això, la Història no és la reproducció, com en un film, del que passà, sinó que en cerca les causes, les conseqüències, diem nosaltres; i afegeix el P. Altisent: cal que la Història ensenyi «la finalitat per la qual han obrat els homes». En aquest sentit, recordo un estudi ben recent del professor alemany Peter Bergler que parla de la consciència en la Història, subratllant com el materialisme històric ho subordina tot al fet

econòmic, mentre que, moltes vegades, és l'esperit, i àdhuc la consciència, el mòbil d'una decisió.

La Història, en el discurs del P. Altisent, agafa una gran volada, perquè, partint de la recerca, gens negligible, al contrari, indispensable, salta a les síntesis i cerca les causes en trobar els efectes.

Aleshores hauríem de concloure potser, amb el recipiendari (que raona, però, la seva actitud amb la deguda cautela), que és més fàcil o més possible de comprendre o avaluar una època per als qui no l'han viscuda però que l'han estudiada d'una manera aprofundida, que no pas per als qui hi han estat presents. I, efectivament, això almenys es pot demostrar avui que les notícies es coneixen de seguida (gairebé diríem abans de produir-se els fets) i, malgrat tot, sovint no en sabem les causes i els perquè. ¿Qui sap, avui, qui va assassinar Kennedy o qui és el terrorista Carlos? Avui sabem més de la mort de Cèsar i de les seves causes que no pas de la del president nord-americà. Quina diferència hi ha, segurament, entre el que sabien els quatrecentistes sobre el Compromís de Casp i el que en sabem avui, interpretant el Dret Romà, les causes econòmiques, la influència de Benet XIII, les forces en joc, etc.!

¿Què sabien, els contemporanis, del que representaven les catedrals aixecades des de la segona meitat del segle XIII? En algun aspecte en devien saber més; en d'altres, molt menys que nosaltres, car gaudim de la perspectiva que ens permet de comparar i tenim les recerques d'historiadors i sociòlegs que ens parlen, entre altres coses, de la presència de l'Església a les ciutats enfront del paper que feia el monaquisme al camp, rural i feudal.

L'estudi d'una pintura romànica, per exemple, ens donarà avui, tal vegada, una idea de dimensió més gran sobre l'home romànic que no pas la que en tenien els mateixos contemporanis.

Perquè la Història, com diu Sánchez Albornoz, és la reconstrucció d'una mena de trencacloques, les peces del qual cal col·locar segons eren i no pas segons voldríem que haguessin estat col·locades, amb la qual cosa ens apunta sàviament l'objectivitat amb què cal que procedeixi l'historiador. I, indirectament, el P. Altisent també ens parla d'això quan ens dóna a entendre que la Història, pel fet de referir-se a quelcom allunyat, és (quan és veritablement científica) despullada d'apassionaments. Ara bé, cal tenir present, amb tot, i ell també ho diu, que la Història es fa sempre des d'una coordenada geogràfica i cronològica determinada, perquè, aquesta ciència, no la fan els àngels, sinó els homes d'un temps i d'un lloc determinat de la terra.

Hi ha una afirmació del P. Altisent en la seva teoria de la Història

que em sembla de molt d'interès, però que és molt fàcil de ser malentesa o desenfocada, o entesa malament i no segons la intenció amb què ell l'ha expressada: «el gòtic —diu com a exemple— era, en part, en el seu temps, una cosa, i ara n'és, en part, una altra.» En efecte: recordem el que hem dit d'una catedral. Però en aquestes coses cal filar molt prim i tenir la cautela que té el recipiendari, que parla de variació només parcial i fa, a més, altres matisos. Altrament, l'historiador podria errar; l'historiador, dic, que, com el P. Altisent també ha assenyalat, ha de mirar, en tota la mesura del possible, de veure aquell art tal com el veieren els seus contemporanis; si no fos així, deformaríem la Història. Perquè interpretar els fets del passat amb la mirada d'avui, si és en part inevitable, en part cal esforçar-se a evitar-ho i acostar-se al màxim al pensament i la mentalitat dels homes que el visqueren. Interpretar el que ens ha dit el P. Altisent diferentment de com ell s'ha expressat i amb la intenció amb què ho ha fet, seria no entendre'l i tindria greus perills. Per exemple, és ben possible que una miniatura o una imatge del segle XII representant la Mare de Déu representi el tipus d'una senyora feudal; ara bé, no es pot admetre que la repugnància que té l'home d'avui envers una senyoria feudal fes que l'home del segle XII veiés sols això en aquella Mare de Déu i no el sentit religiós de la imatge. Aquest és el perill d'alguns corrents historiogràfics que, amb prejudicis, volen aplicar a l'Edat Mitjana criteris de lluites de classes, per exemple. I, per altra part, té raó el P. Altisent quan diu, amb Kant, que un lector posterior pot comprendre millor, de vegades, un filòsof que no pas ell mateix.

Per acabar, jo recolliria els mots que el meu admirat col·lega el Dr. Pere Bohigas, mestre meu un dia a la Universitat Autònoma fa gairebé cinquanta anys, escrivia comentant aquest discurs, en l'informe reglamentari que vam fer-ne per a l'Acadèmia. L'Acadèmic Sr. Bohigas, tot observant com, segons ens ha exposat el P. Altisent, Aristòtil negava a la Història «la capacitat de jutjar els fets humans per damunt de llur aparença i de poder descobrir l'ordre que els encadena i els explica», de manera paral·lela a com Albert Camus negava a la vida la perfecció que té l'art, el recipiendari «ens exposa el seu concepte de la Història», i diu que les pàgines del seu discurs «són una bella exposició de la finalitat» d'aquesta ciència. «Superant un positivisme estret que eixala l'historiador —continuava el Dr. Bohigas—, però sense deixar-se arrossegar per generalitzacions que a voltes pequen de simplistes, com les de Hegel, Spengler o Toynbee, el P. Altisent intenta demostrar que la Història, quan arriba al final del seu procés, va més enllà de la simple arplega de

materials, tasca sens dubte meritòria i indispensable, i tracta d'establir la lògica dels fets. La Història, doncs, pot acostar-se a la meta de donar una visió completa de la vida humana i tenir el sentit filosòfic que li trobava a mancar Aristòtil.» A aquests mots del nostre estimat col·lega, afegiríem nosaltres que el discurs que hem escoltat mostra, alhora, com la història científica té els seus contactes, paral·lelismes, coincidències i diferències amb l'obra literària i estètica, sense deixar de ser científica.

El discurs acaba amb una consideració moral: la limitació de l'home que, al capdavall, és finit; i, per tant, que l'historiador, que ho és com tot home, ha de tendir en la seva tasca a un model inassequible, model que «serà sempre —diu referint-se a Tucídides— el cas més elevat d'ostentació de la veritat racional i humana transparentat en els fets. I a això —ens ha dit— ha de tendir l'historiador sempre que pugui», però afegint que aquest model és inassequible i que, això, mai no ho podrà assolir l'historiador completament: «Però potser —conclou, com vostès han sentit— ja és propi de tota tasca humana d'aspirar a l'impossible», car ell sap millor que nosaltres que, a l'impossible, només hi pot arribar Aquell que és font de tot i, per tant, també de la Història.

Començàvem fent un paral·lel entre el recipiendari i el seu antecessor en el setial acadèmic, i parlàvem de la meua relació amb l'un i amb l'altre. Vull cloure aquestes línies recordant que, en un tribunal presidit pel Dr. Vives i del qual jo formava part, vam donar al P. Altisent —l'any 1975— el Premi Ciutat de Barcelona de Lletres que convocava cada any l'Ajuntament de la Ciutat. Heus ací un altre aspecte de la relació del recipiendari amb el qui ocupà el setial que ara li correspon, i amb el qui us parla: